

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תיק 986122/2

ב"ה

בבית הדין הרבני הגדול ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב נחום שמואל גורטלר, הרב יצחק אלמליח, הרב אליעזר איגרא

המערער: פלונית (ע"י ב"כ עו"ד ורדית רוזנבלום)

המשיב: פלוני (ע"י ב"כ עו"ד יצחק מאיר הגר)

הנדון: חלוקת דירה הרשומה בחלקים שווים שלא ע"פ יחסי ההשקעה

פסק דין

לפנינו ערעור על פסק דינו של בית הדין האזורי מיום ל' ניסן תשע"ד (30.4.14) אשר קבע כי זכויות הצדדים בדירה הרשומה על שם שניהם הם מחצה על מחצה.

הצדדים שלפנינו, נשואים בעבר כדמו"י, ולהם ילד משותף. בני הזוג נפרדו לאחר שנתיים עקב טענות של האישה כלפי הבעל. הצדדים משתייכים למגזר החרדי. בטקס סגירת השידוך הנהוג והמקובל ("וורט") נערך ביניהם שטר תנאים בו הותנה כי: "אבי החתן יתן לבנו סך מאתיים וחמישים אלף ש"ח לצורך קניית הדירה". "אבי הכלה ישלים הסכום לצורך קניית הדירה בסך חמש מאות אלף ש"ח". "אם יחסר כסף לצורך הדירה הזוג יקחו משכנתא להשלמת הקניה".

בפועל מחיר הדירה היה 855 אלף ש"ח. מתוך סכום זה שילמו הורי האישה 467,175 ש"ח, הורי הבעל שילמו כ-283 אלף ש"ח, ויתרת הסכום בסך 100 אלף ש"ח נלקחה במשכנתא על ידי הזוג. עוד כ-5,000 ש"ח שולמו ככל נראה מכספי החתונה. לפי חישוב סכומים אלו, נמצא יחס של כ-60.78 אחוז לאישה ו-39.22 אחוז לבעל. (ולא כטענת בא כוח האישה, אשר חוזר וטוען כי מדובר ביחס של 70 אחוז לאישה, טעות שחזרה על עצמה גם בפסק דין ביה"ד האזורי).

מכל מקום הכרעת בית הדין האזורי הייתה כי יש לחלק את הדירה בחלוקה שווה בין הצדדים, שכן גם אם נקבל כי אבי האישה העביר לבתו את הכספים, הרי משחזרה היא ורשמה את הנכס על שם הבעל, הרי שזכה הוא ודין הנכס להתחלק בשווה.

על כן מערערת האישה בטענה כי יש לחלק את הנכס על פי יחסי ההשקעה. טענותיה בקצרה הן שלוש:

(1) יש להסיק מלשון ה"תנאים" כי כל אחד מההורים נתן בדוקא לבנו ולבתו, מכאן מתבקש לדבריו כי גם רכישת הדירה והרישום שבעקבותיה הם בצורה זו.

(2) הסיבה לרישום הדירה על שם שני הצדדים היא מחמת שבני הזוג לקחו משכנתא (ולדבריו רישום משותף נצרך לשם כך ובהעדרו לא תתאפשר ההלוואה). כמו כן כדי שלא תיווצרנה מריבות וחיכוכי דיעות בין בני הזוג בתחילת דרכם אם לא ירשם הנכס בשווה ביניהם. באופן זה דומה הנדון לנאמר בדברי ערוך השולחן סימן סב' סעיף ו' שיש לבחון האם יש טעם וסיבה שרשם בעל הקרקע על שם האישה. וז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כבר ביארנו בסוף סי' ס' דבזמנינו אין שום ראייה מה שנכתבו קרקעות על שם האשה ואפילו נתקיים בערכאות מפני שהרבה עושים כן מפני איזה טעמים שיש להם ואין כוונתם להקנות להן לכן צריכים הדיינים להיות מתוך בזה מאוד מאוד.

(3) אדעתא דמישקל ומיפק לא נתנה לו.

דיון והכרעה

לגופם של דברים נשיב על טענות ב"כ האשה אחת לאחת:

(1) על טענת ב"כ האשה כי יש ללמוד מלשון השטר (וכבר כתב כן גם בית הדין האזורי בדעת מיעוט) יש להשיב כי היה זה נכון אילו פרשנות זו הייתה ברורה בשטר. אמנם נראה כי אין להסיק מהנכתב בשטר התנאים כפי טענת המערערת אלא יש לפרש השטר באופן אחר וכפי שנכתוב לקמן.

(2) בדבר אופן וסיבת רישום הנכס בצורה שווה נשיב כי רוב בתי הדין נוקטים להלכה ולמעשה כהכרעת הגר"ש אלישיב זצ"ל בפד"ר ו' עמוד 257 ואילך שנקט שאם רשם בעל על שם אשתו את הנכס, שוב אין מוציאים מידה (ועיין גם פד"ר א' עמ' 117 ובפד"ר ג' עמוד 75 ובפד"ר יא' עמוד 122 ואכמ"ל).

על אודות הטענה בדבר הנחיצות לרישום הנכס בצורה שווה בגלל תנאי הבנק לצורך לקיחת המשכנתא, טענה זו אינה ברורה, במציאות היום אין מניעה לקבל משכנתא על ידי בני זוג אף אם הדירה רשומה 40 אחוז לאחד ו-60 אחוז לשני.

גם הטעם בדבר: "עיניך נתת בגירושין" אינו נכון, טענה זו נאמרה רק לגבי נכסי צאן ברזל ולא לגבי נכסים שהם בבעלות האשה כמפורש בגמ' בבא בתרא דף נ' ע"א.

(3) טענת ב"כ האשה כי מתנה זו דינה כמתנה שנאמר בה: "אדעתא דמישקל ומיפק לא נתנה לו" היא טענה מחודשת שלא נזכרה בדברי הפוסקים. ואדרבה, כפי שכתב בעצמו, מדברי החתם סופר (סי' קמא) הביאו בפתחי תשובה אה"ע סימן צט ס"ק ז', לא נראה כן, שכתב בשם מהר"ח מזרחי (סי' טז) שמתנות האשה לאיש, הן מתנת קרקע או מטלטלין או תכשיטין, אינם חוזרים, שמטרתם משום איקרובי דעתא ואין אומרים בזה את הסברא של מישקל ומיפק.

עוד יש להוסיף כי בנדון זה האשה היא זו שתבעה גירושין והבעל רצה שלום בית, ובאופן זה, גם בבעל ששייכת בו סברת למישקל ומיפק וכו', לא פשוט שאומרים כן. עיין חלקת מחוקק סימן צט ס"ק ב' ובבית שמואל ס"ק ב'.

עוד יש להוסיף כי עצם הסברא של מישקל ומיפק אינה פשוטה במציאות של היום שיכול המקבל למכור ולמשכן את חלקו, וזאת על פי דברי שו"ת הרשב"א חלק ב' סימן קיב' ועיין גם בפסק דין ביה"ד הגדול תיק מספר 904278/1 שדנו בזה, ושם דעתו של כבוד אב"ד הרכב זה לא הוכרעה בדבר.

על כל פנים, מכל הני טעמי ברור כי אין לראות כאן טעות בהלכה והערעור נדחה לעניין זה.

אלא שלגופם של דברים נראה לכאורה כי יש לדון בזה עוד.

דהנה הלשון שנקטו הצדדים בשטר ה"תנאים" הוא לשון הגמרא (קידושין ט' ע"ב): "כמה אתה נותן לבנך, כמה אתה נותן לבתך, גמרו וקדשו קנו". ואמנם אין להסיק מלשון זה דרישום הדירה צריך להיות ביחס זה וכפי שנכתב לעיל, אמנם יש לכאורה לדון ששטר תנאים זה, ובפרט בלשון שנאמרה בו, יכול להחיל על הנכסים שמכניסה האשה גדר של נדוניה וכדין נכסי צאן ברזל.

עיין בטור אבן העזר סימן סו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ועכשיו נוהגין לכתוב בכל הכתובות בשוה תוספת ונדוניא אפילו לא הכניסה כלום, ומגבין אותה לפי תקנת הנישואין.

ובדרכי משה שם (אות טו):

וכן המנהג פשוט בין האשכנזים ובמדינות אלו שכותבין ד' מאות לבתולה בין הכניסה או לא ומאה לאלמנה, מיהו אם הכניסה לו נדוניא עושה לה תוספת כתובה בפני עצמה כפי מה שהותנה. ובסתם נוהגים בעירנו להוסיף לה שליש, דהיינו אם הכניסה לו אלף כותב לה כתובה אלף ת"ק, וכן מוזכר במשנה פרק מציאת האשה:

והביא כן גם ברמ"א בסימן סו סעיף יא:

יש מקומות שנוהגים לכתוב כל הכתובות בשוה, אפילו לא הכניסה לו כלום, ואם ירצה מוסיף לה, (כלומר כותב לה תוספות כתובה בפני עצמה בשטר אחר - ח"מ ס"ק מה) ואם ירצה לפחות לה היא כותבת לו: כך וכך קבלתי על כתובתי; וכן נוהגין במדינות אלו.

ועיין בשו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק ד סימן ח) שדן בעניין וז"ל:

וצאן ברזל הוא מה שהאשה מכנסת לבעל מצד התחייבות, וכמובן שברובא דרובא אף בזמננו שנישאות בבגרותן, האב, והקרובים כשליכא אב, הם הם המתחייבים, ובזמן הגמ' היו כותבים זה בכתובה וגם הרבה מאות בשנים אחר זה, אבל מנהגנו שבכתובה אין כותבין שום דבר פרטי אלא נוסח שוה לכל אבל כותבים זה בכתב תנאים זמן לפני זה, והרבה אין כותבין זה בשטר אלא פוסקין לפני עדים. ואיכא חלוק גדול לדינא, דבנכתבו בשטר התנאים גביא כשנתגרשה או נתאלמנה גם ממשעבדי, וכשלא נכתבו בשטר אינה גובה אלא מבני חורין. וגם איכא חלוק כשכופר וליתנהו להעדים או אין זוכרין, שיהא הבעל נאמן בשבועה.

היינו שנקט דכל התחייבות להכניס לחתן כספים נחשב כעניין נדוניא ובגדר צאן ברזל, ודברים אלו אמורים גם במקום שלא נכתב שטר אלא שפסקו בפני עדים. וצריך לומר טעמו דמחשיב כל זה כגדר של שטר נפרד שרשמו שם את הממוץ שהכניסו לבעל, ומתחייב בסכומים אלו כעניין נכסי צאן ברזל.

ועיין ספר לב המשפט להגרז"נ גולדברג שליט"א ח"א עמ' רנ"ו שכתב:

"תשובה... גם לגבי אבי הכלה לא מצאנו שהוא נותן מתנות לחתן, ולכן כל זמן שהאב לא נתן את הנכסים במפורש במתנה, אין הנכסים קנויים לבעל. לכל היותר יכול להיות להם גדר של נכסי צאן ברזל, ולכן במקרה של מיתת הבעל או גירושין נראה מסברא שהנכסים יחזרו לאשה. מצאנו אמנם שאבי הכלה מתחייב לזון ולפרנס את החתן, אך לא מצאנו שהוא נותן נכסים במתנה לבעל. גם הנדוניא שנותן האב לבתו אינה מתנה לבעל, אלא היא הלואה שהבעל מתחייב להחזירה במקרה שימות או שיגרש. מתנות שהאב נותן הן לבתו, ולכן אם הבת מתה לפני שנהנתה מן המתנה אנו אומרים שתחזור המתנה לאב, שעל מנת כן לא נתכוון האב לתת (ע"פ ר"ת בתוספות כתובות מ"ז ע"א ד"ה "כתב" וכן מובא להלכה ברמ"א בשו"ע אבן העזר סימן נ"ג)".

על פי זה יש לומר כי במקום בו סוכם בשטר תנאים מראש כי האב יכניס לבתו, (ואף שלא נאמר הדבר מפורש הרי כך בפשטות כוונת השטר), זכאית האישה לקבל כספים אלו ביציאתה מהבעל.

יש להוסיף גם כי יש לבחון בכל נדון את נסיבות הפירוד, שהרי במקום טענת מאיס עלי אינה זכאית האישה לקבל נדוניא לרוב השיטות, ברם אם יש לה טעם מבורר, הרי שמדינא דמתיבתא מגיע לה לקבל כמבואר בסימן עז' סעיף ג'. ובעניין שלפנינו לפי טענות האישה ודאי אתינן לדינא דמתיבתא.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואף שלא הוכיחה טענותיה בעדים, מכל מקום דעת הב"ח (דיני מאיס עלי בקצרה דין ב') וכן הכריע בתשובת חוט משולש (תשובות הגר"ח סי' ב דף ו טור ג) דאין צורך שתוכיח האישה את טעם המאיסות לפני בית דין, ודי בכך שתטען טענת מאיס מטעם הגיוני, ואף שאינה יכולה להוכיח כן ואף שהבעל מכחישה, וטעם הדבר הוא מחמת שמלכתחילה כל טענת מאיס נאמרה על ידי טענת האישה וללא הוכחה, אלא שאם אין האישה יכולה לנמק טענתה או שטוענת דבר שאינו ברור אם כן יש לחשוש להערמה ואין בה דינא דמתיבתא, אמנם דעת הב"ש והח"מ שפרוש אמתלא מבוררת הוא בירור על ידי עדים, ואם אינה יכולה לברר על ידי עדים אמנם נראה טענתה הגיונית, הרי שמהני אם תפסה.

וזה שכתב הבית שמואל דבעי בירור על ידי עדים נראה דלא כתב כן בדווקא, אלא שיתברר הדבר לבית הדין. שהרי הבית שמואל עצמו בס"ק כז נקט: "אם נותנת אמתלא מבוררת ונכרת לבית הדין שהוא אמת", ולא הזכיר עדים. גם בקיצור הדינים כשדן לגבי אמתלא מבוררת כתב: "ואמרה טענה מבוררת ומבוררת דבריה", וגם כאן לא הזכיר דבעי בעדים.

אלא שכשנקט מה לא נקרא טענה מבוררת כתב:

"אם אינה יכולה לברר דבריה ע"פ עדים אז הוי טענה שאינה ברורה".

והיה נראה לומר כי עדים זנקט לאו דווקא, וכל שבית הדין משוכנע כי באמת מאיס עליה הרי שיחשב לטענה מבוררת, ועיין בלשכת הסופרים (הגהות מהחת"ס ומהכת"ס הובאו בסוף השו"ע) שעדים זנקט הב"ש לאו דווקא.

ובאמת במקור הדברים שהם דברי מהר"ם לא מוזכר דבעי עדים. וכך היא לשונו בהגהות המרדכי אות רצ: "ודווקא בנותנת אמתלא אמיתית למה מורדת עליו". ועוד שם: "דלא מקרי אמתלא אלא כשנותנת אמתלא המבוררת לטובי העיר".

אמנם עיין בשו"ת דברי מלכיאל חלק ג סימן קמה שכתב:

דבאשה מבואר בפוסקים בסימן ע"ז דבעינן טעם מבורר, כגון מחמת חולי או שהולך בדרך רע ומאבד מעותיו ע"ש וגם שיהי הבירור בעדים ע"ש, אבל לא כהא דנ"ד שאין הטעם מבורר.

ושם איירי בעניין שהאיש עזב את הבית כ - י"ד שנה ואינו מוכן לחזור באמרו שמאוסה היא עליו, והחשיב שם הדבר כטעם שאינו מבורר, ולפי מה שכתבנו, נראה בפשטות לא כך מדברי הפוסקים, דלא מבעיא לשיטת הב"ח והחוט משולש דכל ענין הברור הוא לאפוקי מחשש ערמה ואין צורך להוכיח כן, אלא אף לשיטת הב"ש נראה כי כל שיוכח הדבר לבית הדין סגי בהכי, ואין לנו לאפוקי פלוגתא, מאחר שברור כי מלכתחילה לא נאמרה התקנה באופן של הוכחה, וכל הברור הוא כדי לאפוקי מחשש ערמה, אם כן מסתבר כי במקום שהדברים ברורים לבית הדין סגי בהכי.

וכן מצאתי בשו"ת בית אפרים אבן העזר סימן קכו שגם כתב שאין צורך להוכחה בעדים.

אם היינו אומרים כן היה נפסק הדין באופן זה:

הדירה נרכשה בסך 855 אלף ש"ח ונרשמה על שם שני הצדדים. לפי זה חלקו של כל אחד הוא 427,500 ש"ח. ובפועל שילמה האישה 467,175 ש"ח ועוד 50,000 ש"ח ועוד 2500 ש"ח חלקה ממתנות החתונה. נמצא שהאישה שילמה בסך הכול 519,675 ₪. ולפי זה החלק היותר מה שהכניסה לו הוא 92175 ש"ח, שהם כאמור בגדר נדוניה ועל הבעל להשיבם לה.

אולם בנידון דידן, שבשטר התנאים נכתב: "אבי החתן יתן לבנו סך 250 אלף ש"ח לצורך קניית הדירה ואבי הכלה ישלים הסכום לצורך קניית הדירה בסך 500 אלף ש"ח", א"כ הובהר שהסכף ניתן לצורך הדירה, ובקניית הדירה רשמו אותה על שם שני הצדדים, דבר שלא חייבים לעשות, וכמבואר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בפסקי הדין הרבניים שהובאו לעיל כי הרישום עושה קניין גמור, אכן סהדי שהרישום נעשה על דעת כן, ועל כל פנים די בסברא זו כדי לומר שלא ניתן להוציא מהבעל.

לאור האמור פוסקים כדלקמן:

דוחים את הערעור ככל הנוגע לבעלות על דירת הצדדים ויש לראות את הצדדים כבעלים בחלקים שווים על הדירה.

אלמליח יצחק

ראיתי את דבריו היפים של ידידי הרה"ג יצחק אלמליח שליט"א אשר הוכיח מדברי האגרות משה והגרז"נ גולדברג שליט"א שמתנות שנתן אבי הכלה בזמננו דינן כנכסי צאן ברזל, ודינן שחוזרות במקרה של מיתה או גירושין לאשה. על כן לענ"ד, לפי דין נכסי צאן ברזל שאם הותירו הותירו לו ואם פחתו פחתו לו, זאת אומרת שזכות הבעל לרכוש דירה על שמו בנכסי צאן ברזל אולם הקרן הכספי של האשה נשאר קבוע ושמור לה.

על כן אם נלקחו 92,175 ש"ח מנכסי צאן ברזל של האשה ונרשמו ע"ש הבעל, הרי שמעות אלו חוזרות עם הגירושין, מובן שהרישום מוכיח שהדירה מתחלקת בשווה בין הצדדים כפי שנרשמה, זאת אומרת נפק"מ שאם ערך הדירה עלה הרי שהצדדים חולקים בו בשווה, אולם על הבעל לשלם לאשה מחלקו את הסך של 92,175 ש"ח.

אליעזר איגרא

עברתי על מה שכתבו עמיתי הדיינים הגאון הרב יצחק אלמליח והגאון הרב אליעזר איגרא, ולעיקר נ"ל שמה שהאשה מביאה ולא נכתב בכתובה יש לו דין נכסי מלוג, (ואם האב נתן הממון שיקנו דירה או ישקיעו בעסקים או יקנו קרקעות הרי לתחילת הממון יש להם דין נכסי מלוג), ובמקרה שלנו האשה לקחה מקצת מנכסי המלוג שלה ונתנה לבעלה כשמחצית הדירה נרשמה על שמו. ולכן אם ננקוט שהכסף שנתן לה אביה הוא נכסי מלוג, האשה אינה יכולה לתבוע דבר מחמת שנתנה לו מתנה וכאמור לעיל.

ברם י"ל דרך אחרת, שמה שהאשה הביאה עמה כסף מעבר למה שמחצית הדירה נרשמה על שמה, כסף זה הוא נכסי צאן ברזל, וזה נכלל במאה זקוקים כסף שהבעל כתב בכתובה שהאשה הביאה עמה מבית אביה, ואף אם בשעת כתיבת הכתובה האב עדין לא נתן את אשר התחייב, מ"מ בעת כתיבת הכתובה האשה הכניסה לבעלה את ההתחייבות של אביה. וכסף נכסי צאן ברזל שאשה מביאה בנשואין, היא נותנת לבעלה והוא יכול לעשות בכסף זה מה שירצה, והבעל מתחייב בכתובה שישלם לה סכום זה כאשר האשה תהיה זכאית לגבות כתובתה.

מ"מ הדבר אינו עוזר במקרה שלנו כיון שהאשה מחלה על כתובתה, וכבר כתב הר"ן בריש פרק אע"פ שאשה שמחלה על כתובתה נכלל בזה גם חוב הנדוניה, או נכסי צאן ברזל שאינם בעין.

בעיון נוסף בתיק מתברר שהאשה מחלה על כתובתה, אולם היא הבהירה שאת החוב שהיא תבעה שבעלה ישלם לה בגין מה שאביה נתן לקנית הדירה, וחלק זה נרשם ע"ש הבעל היא לא מוחלת.

ברם אם אנו באים לחייב את הבעל מדין גביית הכתובה, צריך להיות ברור שמגיע לאשה כתובה, ודבר זה לא נידון ולא נפסק עליו בבית"ד האזורי.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עוד דרך שהיה ניתן לחייב את הבעל שישלם לה חוב זה, מדין תקנתא דמתיבתא, דתקנו שאשה הבאה וטוענת על בעלה שהוא מאוס בעיניה, שבעלה יגרשה ויתן לה נצ"ב ונכסי מלוג. והנה בני הזוג שבפנינו הם אשכנזים, ולפי דעת הרמ"א דנים דינא דמתיבתא גם בזמן הזה.

אלא שמהר"ם מרוטנבורג לא היה נוהג דינא דמתיבתא רק כאשר האשה טוענת מאיס עלי וזו הסיבה היחידה שאינה חפצה בבעלה, והיה ניכר שאומרת אמת, מלבד מקרה כזה מהר"ם מרוטנבורג לא היה דן דינא דמתיבתא לגבי גביית נכסי צאן ברזל, והרמ"א בהלכות כתובות סי' ע"ז סעי' ג' הביא את דבריו להלכה.

וכתב החלקת מחוקק (ס"ק כ"ו) דלהלכה יש ג' דינים במורדת דמאיס עלי:

א. אם מבררת טענתה מדוע מאיס עליה בעדים, אז דנים אותה בדינא דמתיבתא.

ב. כשטוענת שמאיס עליה ואינה יכולה להוכיח דבריה או משביעים אותה ויכולה לתפוס כדינא דמתיבתא¹. ואם בעלה אינו מכחישה נאמנת. וכך הדין אם ניכר לדיינים שאומרת אמת.

ג. כשמשקרת אז דנים אותה בדינא דמורדת של בעינא ליה ומצערנא ליה לפי דין התלמוד.

במקרה זה ביה"ד הגדול לא ישב בדיונים והתרשם אם זכאית האשה לגבות הנדוניא או שאינה האשה זכאית לגבות את הנדוניא ע"פ דינא דמתיבתא. (קביעת דבר זה נעשה בשמיעת הצדדים וחקירתם בדיונים הראשונים). ביה"ד האזורי לא גילה לנו מה דעתו אם מגיע לתובעת נדן על פי דינא דמתיבתא. ובכל מקרה אם האשה זכאית לגבות מחמת דינא דמתיבתא היא היתה יכולה לגבות 100 זקוקים כסף, ולפי שביארתי בספרי בכורי גשן ח"א סי' י"ט סכום זה שווה 20 ק"ג כסף, ומה שנתן האב מעבר לסכום זה דינו כנכסי מלוג, וכבר כתבתי לעיל שמה שניתן לאשה ודינו נכסי מלוג היא אינה יכולה לגבות מבעלה מחמת שנתנה לו מתנה בעת קניית הדירה.

בכך אופן לא נתברר שמגיע לאשה סכום כסף אם מחמת שהיה אפשר לקבוע שדין הבעל יוציא ויתן כתובה, אם מחמת דינא דמתיבתא.

מצד הדין היה ראוי לפנות לביה"ד האזורי שיבררו דבר זה ברם שההרכב התפרק ואין למי להעביר שידון בדבר זה.

ולכן נ"ל לדחות את הערעור.

נחום גורטלר

פסיקתא

לסיכום הלכה כדעת הרוב והערעור נדחה.

ניתן לפרסם בהשמטת שמות בעה"ד.

ניתן ביום כ"ח באדר התשע"ז (26.3.2017).

הרב אליעזר איגרא

הרב יצחק אלמליח

הרב נחום שמואל גורטלר

¹ והח"מ כתב (ס"ק כ"ו) ובהגהות על דיני מורדת של הב"ח אות ב' שיכולה לתפוס מעות הנדן או מה שבא מחמתו.